

ANMELDELSER

KAJSA EKHOLM FRIEDMAN: *Den Magiske Värld Bild – Om statens frigörelse från folket i folkrepubliken Kongo.* Stockholm. Carlssons Bokförlag 1994. 380 sider. ISBN 91 7798 789 6.

„Økonomisk udvikling er kulturelt betinget“ (s. 10) – den konklusion må man, ifølge Kajsa Ekholm Friedman, drage af det faktum, at afrikanske nationer aldrig blev de scener for udvikling og økonomisk vækst, som man forventede i tresserne. Man kan ikke længere skyde skylden for underudviklingen på eksterne faktorer – man må vende det ransagende blik mod de afrikanske nationalstaters sociale og kulturelle liv. Således indledes Ekholm Friedmans bog om det lille kriseramte land i det sydlige Afrika, Congo, og hermed er banen kridtet op for en kritisk behandling af congolesisk samfund og kultur. En behandling som er både tankevækkende og provokerende.

Ekholm Friedmans mål har været at opnå et helhedsbillede af landet hvilket har sat sit klare præg på metoden: de feltarbejder der ligger til grund for bogen er udført over en længere årrække (1986-92) og i mange forskellige miljøer; hovedbyerne Brazzaville og Pointe-Noire, forstæder, provinsbyer, landbrugskollektiver og landsbyer. Informantgruppen udgøres overvejende af fattige mennesker i ressourceknappe miljøer fra især den sydlige del af landet.

I bestræbelsen på at fremskrive et helhedsindtryk præsenterer Ekholm Friedman læseren for mange forskellige temaer der spænder fra Congos politiske og økonomiske historie, over studier af kannibalhekseri, sort magi og religiøse sekter til udseendets betydning i congolesisk kultur.

Ekholm Friedman fortæller, hvorledes hun gennem feltopholdene har bevæget sig fra en relativistisk til en langt mere etnocentriske position. Bogen indeholder en skarp kritik af kulturrelativismen, som ifølge Ekholm Friedman har resulteret i misforstået respekt, der har afholdt antropologer fra at kritisere uhensigtsmæssige og undertrykkende forhold i fremmede kulturer.

En kritik som Ekholm Friedman derimod ser sig forpligtet til at levere, ikke mindst angående et af bogens samlende temaer: det traditionelle klansystem. Et af bogens hovedargumenter er, at klansystemets fortsatte dominans både i almindelige menneskers liv og i nationens politiske liv er en væsentlig årsag til den økonomiske og sociale elendighed i Congo.

Klanens magt i det politiske liv illustreres i Ekholm Friedmans analyse af Congos politiske og økonomiske historie siden uafhængigheden: det er den grumme fortælling om, hvordan en nation, der ved de franske koloniherrers afrejse befandt sig i økonomisk og social vækst, og endvidere var privilegeret med rige olieforekomster, blev kørt langsomt, men sikkert i sæk af skiftende selvdråbte marxistisk-leninistiske regeringer, indtil landet i 1991 fremstod som bankerot. Ødelæggelsen omfatter økonomien, sundheds- og skolevæsenet, infrastrukturen og – grundet nepotisme og korruption – også arbejdsmoralen og ansvarlighedsfølelsen. Ekholm Friedmans bemærkelsesværdige pointe er, at den marxistisk-leninistiske nationalstat er blevet ledet som et klanbaseret kongedømme. Den traditionelle pyramideformede opbygning med kongen i toppen over en hierarkisk forgrening af klan- og slægtsoverhoveder er blevet reproduceret i det (i dag opløste) marxistisk-leninistiske etparti-system, hvor præsidenten herskede over en partielite bestående af brødre, fætre og nevøer. De skiftende ledere af Det Congolesiske Arbejderparti (PCT) har, på trods af den kommunistiske retorik, behandlet nationens ressourcer og indtægter som privatejendom: olieindtægter, lån og bistandsmidler er blevet beslaglagt og omsat i Mercedeser, gåseleverpostej og Diorkjoler. De skiftende præsidenter har opført sig som afrikanske konger og har styret nationalstaten som et traditionelt kongerige. Ekholm Friedman konkluderer, at kolonitiden blot var et intermezzo på 75 år, der ikke afstedkom de store forandringer: „Afrika er forblevet Afrika“ (s. 55).

Det er en interessant analyse Ekholm Friedman præsenterer og generelt gennemføres projektet med at fokusere på interne congolesiske faktorer i underudviklingen (herunder særligt de kulturelle institutioner) med stor konsekvens. Men måske også ved hjælp af en lidt snæver optik, der ser bort fra forhold som falder uden for den besluttede dagsorden og undertiden resulterer i konklusioner, der er noget forenkede. Således kunne man angående ovennævnte politiske analyse påpege, at, ifølge Ekholm Friedmans egne oplysninger, er det netop gennem *eksterne* tilførsler af kapital (lån og bistand) og via samarbejdet med udenlandske olieindustrier, at klanpartiet overhovedet har kunne leve og i økonomisk henseende har kunnet frigøre sig fra folket (det er denne frigørelse, bogens undertitel refererer til). Desuden var statsmagten altid afhængig af *eksterne* våbenleverancer og af et militær og et sikkerhedspoliti, der bl.a. blev trænet i Østeuropa. Hvis man vil gøre en pointe ud af, at „Afrika er forblevet Afrika“, og at traditionelle magtstrukturer er blevet reproduceret efter uafhængigheden, må man i det congolesiske tilfælde vel også gøre en pointe ud af, at dette ikke er sket i enighed, men gennem voldsanvendelse – og at det overhovedet kun har været muligt netop i kraft af udenlandske aktørers medvirken. „Kulturen“ (i dette tilfælde klansystemet) har altså ikke sat sig igennem af sig selv. Negligeringen af *eksterne* faktorer virker i parentes bemærket også slående i indledningen, hvor Ekholm Friedman skriver, at Afrika syd for Sahara er forblevet underudviklet, „trots alla bistandsprojekt [och] alla miljarder som pumpats inn i de afrikanska staterna“ (s. 9), og i stædig tavshed forbigår den ellers nok så omtalte gældskrise, som betyder, at milliarderne i accelererende tempo pumpes *ud* af Afrika (mellem 1985 og 1992 anvendte de afrikanske stater syd for Sahara 81,6 milliarder dollars på tilbagebetaling af gæld)¹.

Fokus på interne kulturelle institutioner (klansystemet ikke mindst) fastholdes, når Ekholm Friedman bevæger sig fra det nationalpolitiske niveau til studier blandt det folk, som klanstaten har løsrevet sig fra. Her analyserer hun blandt andet den sørgelige situation, hvor fattigdommen på den ene side trækker så store vekslers på klansolidariteten, at slægtskabsbåndene sønderrives, og hvor der på den anden side ikke findes et velfærdssamfund til at opsamle de mennesker, der udstødes af slægten. K.E. Friedman har blik for de udskudte ek-

stenser, og bogen er generøst illustreret med case-stories, anekdoter og uddrag fra samtaler, der giver læseren et meget levende billede af fattige menneskers tilværelse og af deres sociale og religiøse liv. Men selv i disse beskrivende sekvenser lægger Ekholm Friedman ikke skjul på sin egen overbevisning om, at en nedbrydning af de klanbaserede slægtskabsstrukturer og en individualiseringsproces a la den skandinaviske er en betingelse for økonomisk vækst og social udvikling. Empiriens funktion i teksten er derfor i høj grad at fungere som dokumentation for, 1) hvorfor en sådan udvikling ikke har fundet sted, og 2) hvorfor en sådan udvikling er bydende nødvendig. Angående sidstnævnte beskrives det, hvorledes slægten, i samme øjeblik et individ har fremgang og succes, lægger beslag på alle indtjening og ressourcer og i det hele taget besværliggør ethvert privat initiativ, hvilket alvorligt hæmmer den individuelle virkelyst.

Klanens dominans over individet har sin religiøse pedant i „Det magiske verdensbillede“ (bogens titel) som ifølge Ekholm Friedman udgør selve koden til Congo. De magisk-religiøse aspekter af klansystemet er omdrejningsaksen i en ond cirkel, hvor fattigdom og irrationalitet forstærker hinanden; thi når det går folk i Congo dårligt, når de har uheld, bliver arbejdsløse, er fattige, syge og vantrives, så skydes skylden på slægtinge, der på okkult vis „æder“ folks livskraft (hekseri) eller sender sort magi mod dem. I Congo har man ifølge Ekholm Friedman tradition for: „att anklaga någon annan för de problem man har i stället för att göra en rationell analys av situationen och sätta inn adekvata motåtgärder för att lösa problemen“ (s. 181). Og dette er ifølge Ekholm Friedman katastrofalt: dels giver det individet mulighed for at fralægge sig ansvar med passivitet til følge, dels indebærer forestillinger om hekseri og magi en sammenblanding af fantasi og virkelighed, der udelukker den „rationelle og empiriske omgang med virkeligheden“ (s. 90), som ifølge Ekholm Friedman er en forudsætning for økonomisk udvikling. Men Ekholm Friedman nøjes ikke med at skrive, at overtroen er uhensigtsmæssig, hun går et spadestik dybere og forklarer, *hvorfor* congoleserne er, som de er. Og det er nok her bogen fremsætter sine mest provokerende forenklinger. Congolesernes sammenblanding af fantasi og virkelighed forklares nemlig i psykologiske termer, og læseren får at vide, at klansystemet hæmmer individets

jeg-udvikling, og at den af Freud udpegede funktion ved overjeget, nemlig „realitetsprøven“, „är betydligt svagare utvecklad i en kultur som den kongolesiska och til konsekvenserna hör att kongoleserne .. hålla sig med orealistiska bilder av verkligheten“ (s. 93).

Congoleserne lider altså på dette område af en kollektiv kognitiv defekt. Ser man denne påstand i sammenhæng med, at mange af Ekholm Friedmans pointer fremkommer gennem tværkulturelle sammenligninger mellem Congo og Sverige – og at sammenligningerne som regel falder ud til Sveriges fordel – sidder man som læser tilbage med indtrykket af, at det ville være bedre for Congo, hvis congoleserne var mere ligesom svenskere. Og det leder mig til at sige, at det bemærkelsesværdige ved denne bog, måske ikke er dens normative konklusioner, men at disse fremsættes af en socialantropolog i en tid, der ellers er præget af kulturrelativisme og politisk korrekthed. Når Ekholm Friedman foreslår, at congolesernes fattigdom blandt andet skyldes, at de som individer er jeg-svage, klanbundne, irrationelle, overtroiske og ansvarsforflygtigende, falder det en ind, at sådan har europæere sagt om afrikanere før. Lignende portrætter af „de indfødte“ skabtes af forrige århundredes evolutionistiske ånder og disse portrætter blev blandt andet brugt til at retfærdiggøre den europæiske kolonipolitik, opsummeret i forestillingen om Den Hvide Mands Byrde. Den kulturrelativisme, som Ekholm Friedman kritiserer, opstod i høj grad i protest mod denne situation, og når den fortsætter i dag skyldes det bl.a. fornyet indsigt i, at repræsentationer af fremmede folkeslag aldrig kan være politisk uskyldige: en indsigt, der nøder mange antropologer til at tage afstand fra store og forenklede generaliseringer om de studerede menneskers natur og mentalitet.

Således fremtvinger bogen mange overvejelser, og en af dens kvaliteter er vel netop, at den er ekstremt debatskabende.

Hertil hører også, at bogens stil er populærvidenskabelig, og målgruppen formentlig er et bredt publikum af udviklingsarbejdere og folk med interesse i Afrika. Bogen er endvidere usædvanlig velskrevet: Ekholm Friedman kan kunsten at fortælle en god historie, hun har blik for det dramatiske, det absurde og det morsomme, og hun forstår med stor selvironi at skrive sig selv ind i teksten. Blandt andet på allersidste side, hvor Ekholm Friedman lader en congolesisk ven få sidste ord om sit syn på den seneste politiske udvikling i Congo: „Alt

andas optimism. Labson själv är fullad av idéer om vad som skall göras. Jag är förundrad. 'Vi är ändå på rätt väg', han skrattar, 'även om det i dina ögon ter sig dystert'“ (s. 375).

Teksten rummer altså, sin normativitet til trods, en gennemsigtighed, der fortæller læseren, at der findes andre perspektiver end forfatterens.

1. Tallet er hentet fra en artikel af W. Kihoro i nyhedsavisen „Fra Kairo til København“, ngo-forum 1995, Kvindernes U-landsudvalg (KULU)

*Trine Paludan
Institut for Antropologi
København*

DITTE BENZON GOLDSCHMIDT:
Oprindelige Folks rettigheder i Norden. Den historiske og aktuelle situation for grøn-lændere, samer og de oprindelige folk i Ruslands sibiriske områder. Det Danske Center for Menneskerettigheder. 1994.

Bogen giver en fremstilling af de kollektive rettigheder, dvs. retten til selvbestemmelse og retten til land og vand for de „oprindelige folk“ i nord: samerne i Skandinavien, grøn-lændere og de såkaldte „små folk“ i Ruslands sibiriske nord. Juridiske og politiske relationer til nationalstaterne står centralt i beskrivelsen, fordi det især er staten de oprindelige folk er oppe imod, i kampen for de kollektive rettigheder. De forskellige interesser og ideologier, der har domineret disse relationer, belyses historisk som introduktion til de respektive folk. Herunder de oprindelige folks organisering, deres politiske og/eller juridiske krav og midler.

Forfatteren har udvalgt de oprindelige folk i nord for at: „illustrere oprindelige folks vidt forskellige muligheder for og vanskeligheder med at opnå, at råde selv“. Gennem en sammenlignende analyse af de historiske processer og den nuværende situation påvises ligheder og især forskelle aktuelt og historisk i retstillingen for de oprindelige folk i nord.

Oprindelige folks retsikkerhed er ikke alene et spørgsmål om relationerne til den eller de nationalstater, som det pågældende folk er inkorporeret i. Forfatteren fremhæver to vigtige internationale tiltag, som skal forbedre oprindelige folks muligheder for at kræve kollektive rettigheder. Den ene er Den Internationale Arbejdsorganisations (ILO) konvention nr.